

XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARDA MOLIVAVIY NATIJALAR HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Berdimurodov Javoxir Xamzayevich - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
javohirberdimurodov14@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xo'jalik yurituvchi subyektlarda **moliyaviy natijalar hisobi va auditini** tashkil etishning nazariy hamda amaliy jihatlarini yoritilgan. Moliyaviy natijalar korxona faoliyatining yakuniy iqtisodiy ko'rsatkichi sifatida daromadlar, xarajatlar, foyda va zarar munosabatlari orqali shakllanadi. Ularning to'g'ri hisobga olinishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, soliq majburiyatlarining haqqoniy aniqlanishi, boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va investitsion jozibadorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada daromad va xarajatlarni tan olish, sof foydani shakllantirish, auditorlik tekshiruvlarida dalillarning yetarliligi, ichki nazorat tizimining ta'siri, moliyaviy natijalarni noto'g'ri aks ettirish xavflari va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni va 1-sonli BHMS talablari asosida xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy natijalar hisobini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy natijalar, daromadlar hisobi, xarajatlar hisobi, sof foyda, audit, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, xo'jalik yurituvchi subyekt, hisob siyosati, auditorlik dalillari.

Kirish. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijalarini to'g'ri hisobga olish va auditdan o'tkazish bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona faoliyatining barqarorligini ta'minlaydigan asosiy omillardan biridir. Korxona faoliyatining real natijasi uning ishlab chiqarish hajmi, sotuv tushumi, xarajatlar tarkibi, foyda darajasi va moliyaviy majburiyatlarini qanday boshqarayotganida namoyon bo'ladi. Shu sababli moliyaviy natijalar hisobi oddiy buxgalteriya amali emas, balki korxona boshqaruvi, soliq intizomi, investorlar ishonchi va iqtisodiy xavfsizlik bilan bog'liq kompleks jarayondir.

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlari sonining ortib borishi moliyaviy hisobot va audit tizimiga bo'lgan talabni kuchaytirmoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-aprel holatiga respublikada 577,2 mingta korxona va tashkilot faoliyat yuritgan, bu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 41,3 mingtaga yoki 7,7 foizga oshgan. Bunday sharoitda har bir korxonaning moliyaviy natijalarini haqqoniy aks ettirishi nafaqat ichki boshqaruv uchun, balki mamlakat iqtisodiyotida shaffoflikni kuchaytirish uchun ham muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, amaliyotda ko'plab xo'jalik yurituvchi subyektlarda daromad va xarajatlarni noto'g'ri guruhlash, foydani sun'iy oshirish yoki kamaytirish, xarajatlarni tegishli davrga kiritmaslik, soliq hisob-kitoblarida xatolarga yo'l qo'yish, ichki

nazoratning zaifligi kabi holatlar uchraydi. Bunday kamchiliklar moliyaviy hisobotlarning ishonchligini pasaytiradi va auditorlik tekshiruvda salbiy xulosalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunida buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish va hisobotni tuzish sohasidagi munosabatlar tartibga solinishi belgilangan bo'lib, bu moliyaviy natijalarni hisobga olishda huquqiy asos vazifasini bajaradi.

Asosiy qism. Moliyaviy natijalar xo'jalik yurituvchi subyektning ma'lum hisobot davridagi iqtisodiy faoliyati yakunini ifodalovchi ko'rsatkichlar majmuidir. Ular daromadlar, xarajatlar, foyda va zarar orqali namoyon bo'ladi. Korxona mahsulot ishlab chiqarib yoki xizmat ko'rsatib daromad oladi, ushbu faoliyatni amalga oshirish uchun moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanadi. Daromadlar xarajatlardan yuqori bo'lsa, foyda shakllanadi, xarajatlar daromatlardan ortib ketisa, zarar yuzaga keladi. Shu jihatdan moliyaviy natijalar korxonaning iqtisodiy samaradorligini baholashda asosiy mezon hisoblanadi.

Moliyaviy natijalar hisobining asosiy mazmuni daromad va xarajatlarni iqtisodiy mohiyatiga mos ravishda tan olishdan iborat. Daromad mahsulot sotish, ish bajarish, xizmat ko'rsatish, moliyaviy operatsiyalar yoki boshqa faoliyat turlari natijasida yuzaga keladi. Xarajat esa shu daromadni olish uchun sarflangan iqtisodiy resurslar qiymatini anglatadi. Amaliyotda daromadni tan olish va xarajatni tegishli davrga kiritish eng nozik masalalardan biridir. Masalan, mahsulot xaridorga topshirilgan, lekin pul mablag'i keyingi oyda kelib tushgan bo'lsa, daromadning qaysi davrga tegishli ekanini buxgalteriya hisobi qoidalari asosida aniqlash kerak. Agar bunday operatsiya noto'g'ri davrda aks ettirilsa, foyda ko'rsatkichi buziladi va moliyaviy hisobot real holatni ifodalamaydi.

Moliyaviy natijalarni shakllantirishda **sotishdan tushgan daromad, sotilgan mahsulot tannarxi, davr xarajatlari, moliyaviy faoliyat natijalari, soliq majburiyatlari** va **sof foyda** muhim tarkibiy qismlar hisoblanadi. Sotishdan tushgan daromad korxonaning asosiy faoliyatidan olingan tushumni bildiradi. Sotilgan mahsulot tannarxi mahsulot yoki xizmatni yaratish uchun sarflangan bevosita xarajatlarni ifodalaydi. Davr xarajatlari boshqaruv, sotish, marketing, ijara, xizmat safarlari va boshqa joriy xarajatlarni o'z ichiga oladi. Moliyaviy faoliyat natijalari foiz daromatlari, foiz xarajatlari, valyuta kursi farqlari va moliyaviy aktivlar bilan bog'liq operatsiyalarda namoyon bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichlarning har biri to'g'ri hisobga olinmasa, yakuniy sof foyda yoki zarar ko'rsatkichi ishonchsiz bo'lib qoladi.

O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobotlarni tuzishda 1-sonli BHMS muhim ahamiyatga ega. 2024-yil 6-avgustda ro'yxatdan o'tkazilgan 1-sonli BHMS "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati" 2025-yil 1-yanvardan kuchga kirgan bo'lib, moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosatini shakllantirish bo'yicha asosiy talablarni belgilaydi.

Ushbu standart xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy axborotni tizimli, taqqoslanadigan va foydalanuvchilar uchun tushunarli shaklda taqdim etishga xizmat qiladi.

Moliyaviy natijalar hisobida **hisob siyosati** alohida o'rin tutadi. Hisob siyosati korxonada buxgalteriya hisobini yuritishning tanlangan usullari, baholash mezonlari va hisobot yuritish tartibini belgilaydi. Daromadlarni tan olish tartibi, amortizatsiya hisoblash usuli, zaxiralarni baholash, shubhali qarzдорliklarni hisobga olish, xarajatlarni guruhlash va moliyaviy hisobot shakllarini tayyorlash hisob siyosatida aniq ko'rsatilishi kerak. Hisob siyosati yuzaki tuzilgan korxonada moliyaviy natijalar hisobi ham zaif bo'ladi. Chunki har bir murakkab xo'jalik operatsiyasida buxgalter qanday mezonga tayanishi kerakligi oldindan belgilanmagan bo'ladi.

Moliyaviy natijalar hisobining shakllanishiga ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Ichki omillarga ishlab chiqarish samaradorligi, tannarx darajasi, mehnat unumdorligi, boshqaruv xarajatlari, aktivlardan foydalanish sifati, debitor va kreditor qarzдорliklar holati, ichki nazorat tizimi kiradi. Tashqi omillarga bozor narxlari, inflyatsiya, soliq siyosati, valyuta kursi, kredit foizlari, raqobat muhiti va iste'mol talabi kiradi. Masalan, xomashyo narxining oshishi mahsulot tannarxini ko'taradi, tannarxning oshishi esa sotish narxi o'zgarmagan sharoitda foyda marjasini pasaytiradi. Bunday vaziyatda buxgalteriya hisobi faqat raqamlarni qayd etib boruvchi tizim emas, balki boshqaruvga signal beruvchi axborot manbai vazifasini bajarishi kerak.

Korxonaning foyda ko'rsatkichi uning iqtisodiy barqarorligini baholashda yetarli bo'lgan yagona mezon emas. Foyda bilan birga pul oqimi, debitor qarzдорlik, kreditor majburiyatlar, zaxiralar aylanishi va aktivlar rentabelligi ham tahlil qilinishi zarur. Amaliyotda ba'zan korxona hisobotda foyda ko'rsatadi, lekin real pul mablag'lari yetishmaydi. Bunday holat mahsulot sotilgan, ammo xaridorlar tomonidan to'lovlar o'z vaqtida amalga oshirilmagan vaziyatlarda yuzaga keladi. Demak, moliyaviy natijalar hisobi boshqaruv tahlili bilan bog'lanmasa, rahbariyat korxonaning real moliyaviy holatini noto'g'ri baholashi mumkin.

Audit moliyaviy natijalar hisobining haqqoniyligini mustaqil baholash vositasidir. Auditor korxona tomonidan shakllantirilgan moliyaviy hisobotlarni o'rganadi, daromad va xarajatlarning to'g'ri aks ettirilganini tekshiradi, foyda yoki zarar ko'rsatkichlarining ishonchliligini baholaydi. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni auditorlik faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi va auditorlik tekshiruvlarining huquqiy asosini belgilaydi.

Moliyaviy natijalar auditida auditorning asosiy e'tibori daromadlarning to'liq aks ettirilgani, xarajatlarning iqtisodiy asoslanganligi, operatsiyalarning tegishli hisobot davriga kiritilgani, soliq majburiyatlarining to'g'ri hisoblangani va moliyaviy hisobotlarda muhim buzilishlar yo'qligiga qaratiladi. Auditor shartnomalar, hisob-fakturalar, yuk xatlari, bank ko'chirmalari, kassa hujjatlari, soliq hisobotlari, buxgalteriya registrlari va inventarizatsiya

dalolatnomalarini tahlil qiladi. Tekshiruv jarayonida hujjatlarning mavjudligi yetarli emas. Auditor hujjatdagi operatsiya real iqtisodiy mazmunga ega yoki ega emasligini ham aniqlashi kerak.

Moliyaviy natijalar auditida ko'p uchraydigan xatolardan biri daromadlarni muddatidan oldin tan olishdir. Korxona mahsulotni xaridorga yetkazib bermagan bo'lsa-da, shartnoma imzolanganini asos qilib daromadni hisobga olishi mumkin. Bu foyda ko'rsatkichini sun'iy oshiradi. Yana bir keng tarqalgan muammo xarajatlarni keyingi davrga surishdir. Korxona hisobot yilidagi xarajatni keyingi yilga o'tkazsa, joriy yil foydasi yuqori ko'rinadi. Shuningdek, asosiy faoliyatga aloqador bo'lmagan daromadlarni mahsulot sotishdan tushgan daromad sifatida ko'rsatish ham moliyaviy natijani noto'g'ri talqin qilishga olib keladi.

Auditorlik tekshiruvining sifati **auditorlik dalillariga** bog'liq. Auditorlik dalillari ishonchli, yetarli va tekshiruv maqsadiga mos bo'lishi kerak. Daromadlar bo'yicha auditor sotish shartnomalari, elektron hisob-fakturalar, to'lov hujjatlari va ombor hujjatlarini o'zaro solishtiradi. Xarajatlar bo'yicha to'lov topshiriqnomalari, dalolatnomalar, ish haqi hisob-kitoblari, xizmat ko'rsatish shartnomalari va tannarx kalkulyatsiyasi tekshiriladi. Agar bu ma'lumotlar o'zaro mos kelmasa, auditor qo'shimcha tekshiruv tartiblarini qo'llashi lozim.

Moliyaviy natijalar auditida analitik amallar ham muhim ahamiyatga ega. Auditor joriy yil ko'rsatkichlarini oldingi davrlar bilan taqqoslaydi, foyda marjasi, rentabellik, xarajatlar ulushi, sotuv hajmi va sof foyda dinamikasini o'rganadi. Masalan, sotuv hajmi 15 foizga oshgan bo'lsa, lekin sof foyda 40 foizga kamaygan bo'lsa, auditor xarajatlar tarkibidagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishi kerak. Bunday o'zgarish ishlab chiqarish tannarxining oshishi, boshqaruv xarajatlarning ko'payishi, kredit foizlarining ortishi yoki daromadlarning noto'g'ri tan olinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy natijalar hisobi va auditini takomillashtirishda **ichki nazorat tizimi** asosiy mexanizm hisoblanadi. Ichki nazorat kuchli bo'lgan korxonada har bir operatsiya mas'ul shaxslar tomonidan tasdiqlanadi, hujjatlar o'z vaqtida rasmiylashtiriladi, daromad va xarajatlar tegishli schyotlarda aks ettiriladi, moddiy boyliklar harakati muntazam nazorat qilinadi. Ichki nazorat sust bo'lgan korxonada esa buxgalteriya hisobi kechikadi, hujjatlar to'liq shakllanmaydi, ayrim operatsiyalar rahbar yoki xodimlarning og'zaki ko'rsatmasi asosida yuritiladi. Bunday holat auditorlik xavfini oshiradi.

O'zbekiston sharoitida moliyaviy natijalar hisobi va auditini rivojlantirish uchun raqamli buxgalteriya dasturlaridan samarali foydalanish zarur. Elektron hisob-fakturalar, onlayn kassa ma'lumotlari, bank operatsiyalarining avtomatik integratsiyasi, soliq hisobotlarining elektron shaklda topshirilishi hisob axborotining tezkorligini oshiradi. Lekin raqamli tizimning mavjudligi o'z-o'zidan xatolarni yo'q qilmaydi. Agar dasturga noto'g'ri ma'lumot kiritilsa,

natija ham noto'g'ri shakllanadi. Shu sababli raqamli buxgalteriya tizimlari ichki nazorat, xodimlar malakasi va audit amallari bilan birgalikda ishlashi kerak.

Moliyaviy natijalar hisobi va auditini takomillashtirish uchun korxonalarda daromad va xarajatlarni tan olish tartibi aniq belgilanishi, hisob siyosati real faoliyatga moslashtirilishi, ichki nazorat tizimi hujjatlarda emas, amalda ishlashi, auditorlik tekshiruvlarida analitik amallardan keng foydalanilishi kerak. Buxgalter va auditorlar moliyaviy hisobotni faqat rasmiy shakl sifatida emas, balki iqtisodiy qaror qabul qilish vositasi sifatida baholashi zarur. Shundagina moliyaviy natijalar hisobi korxona faoliyatining haqqoniy ko'zgusiga aylanadi.

Xulosa. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy natijalar hisobi va auditini korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash, foyda shakllanishini nazorat qilish, soliq majburiyatlarini to'g'ri aniqlash va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy natijalar hisobida daromad va xarajatlarni to'g'ri tan olish, ularni tegishli davrga kiritish, sof foydani haqqoniy shakllantirish va hisob siyosatini aniq belgilash asosiy talab hisoblanadi. Audit esa ushbu jarayonlarning mustaqil baholanishini ta'minlaydi va moliyaviy hisobotlarda muhim xatoliklar mavjud yoki mavjud emasligini aniqlashga xizmat qiladi.

Moliyaviy natijalar hisobi va auditini takomillashtirish uchun xo'jalik yurituvchi subyektlarda hisob siyosatini puxta ishlab chiqish, ichki nazoratni kuchaytirish, raqamli buxgalteriya tizimlaridan to'g'ri foydalanish, auditorlik dalillarining ishonchliligini oshirish va xodimlarning kasbiy malakasini muntazam rivojlantirish zarur. O'zbekiston sharoitida tadbirkorlik subyektlari sonining ortib borayotgani moliyaviy shaffoflik, audit sifati va hisob axborotining haqqoniyligiga bo'lgan talabni yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov A. A., Islomov F. R., Avloqulov A. Z. Buxgalteriya hisobi. Darslik. Toshkent, 2021.
2. Do'smurotov R. D. Audit asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2020.
3. G'ulomova F. G. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2022.